

«Русинський язык» у світлі русинської лексики: ПЛІШКОВА, А.: лексикологія і словотворіння русинського языка. Пряшів 2015. 193 с.

Любомир Белей

Ужгородський національний університет
dlyamene@gmail.com

У славістиці кін. ХХ – поч. ХХІ ст. до числа найбільш дискусійних належить проблематика, пов'язана зі статусом русинської мови. Однак запеклі дискусії щодо цієї проблеми мови ведуться здебільшого на підставі екстралінгвальних фактів, у ході яких явно бракувало аналізу власне мовного матеріалу. Проте з появою цілої низки словників, граматик мови, яку дехто називає русинською, є можливість перевести дискусію із площини культурно-історичної у площину суто лінгвістичну. Добру нагоду для суто лінгвістичного аналізу «русинського языка», зокрема його лексичного рівня, дає поява університетського підручника доц. А. Плішкової «Лексикологія і словотворіння русинського языка».

Щоб максимально дистанціюватися від аналізу різних екстралінгвальних чинників, ми не оцінюватимемо ні теоретичну, ні методичну вартість рецензованого видання, а звизимо об'єкт нашої уваги лише до слів-ілюстрацій описуваних лексичних явищ «русинського языка». Адже, треба думати, саме ці лексеми авторка вважає найрепрезентативнішими мовними одиницями, своєрідним автентичним екстрактом «русинської» лексики, а тому на підставі їх аналізу можна робити узагальнення як щодо лексичної системи, так й природи «русинського языка» загалом. Оскільки авторка не вважала за потрібне укласти індекс аналізованих лексем, то, щоб мати змогу предметно проаналізувати специфіку русинського лексикону, цю працю нам довелося виконати самим. Ретельно проаналізувавши усі слова-ілюстрацій лексичних явищ «русинської мови», які подає А. Плішкова, ми з'ясували, що близько 90% – це українська лексика, тобто слова, що представлені й в українській мові, що переконливо засвідчують словники, літературномовні та діалектні.

Українську лексику, представлену А. Плішковою як ілюстрації лексичних явищ «русинського языка», можна поділити на дві групи: загальноукраїнська лексика та регіональна (діалектна) лексика. Так, А. Плішкова до русинського лексикону зарахувала такі загальноукраїнські лексеми: *стіл* (с. 12), *хлопець*, *труба* (с. 14), *плескати* (с. 15), *маса*, *звук*, *куля* (с. 17), *бігати* (с. 18), *цибуля*, *дерево* (с. 19), *вода*, *земля*, *смерть*, *мама* (с. 21), *кіл* (с. 23), *Петро*, *Пряшів* (с.24), *мати*, *грати* (с. 25), *буря* (с. 28), *відро*, *кров* (с. 30), *смуток*, *жаль* (с. 34), *ніч* (с. 37), *думати*, *гадати*, *рябіти*, *говорити* (39), *спів*, *марно*, *голос* (с. 42), *дарунок*, *темрява*, *хворіти*, *співак*, *темінь*, *порада* (с. 44), *твір*, *споконвіку*, *пава*, *неуспіх* (с. 46), *сіть*, *гній*, *курава*, *жадоба*, *кість*, *квіт*, *цвіт*, *вівця* (с. 66), *бавовна*, *полонина*, *карати*, *жарт* (с. 71), *рот*, *інакше*, *палець* (с. 79), *потік*, *сіть* (с. 163) та багато ін.

Окрім загальноукраїнської лексики, питома вага якої в ілюстративному матеріалі підручника А. Плішкової перевищує 50%, приблизно 40% складають лексеми, вживання яких територіально обмежене. Як відомо, автори, які обстоюють думку про самобутність «русинської» мови, використовують методологічно хибний прийом – вони завжди порівнюють діалектні явища – лемківські або закарпатські – фактами української літературної мови: на тлі української літературної мови, яка, як відомо, має

в своїй основі середньонадніпрянські говори, інакшість «русинської» мови стає явною. Проте коли «русинські» фонетичні, граматичні, словотворчі чи лексичні явища зіставити не з літературними відповідниками, а з аналогічними фактами суміжних українських південно-західних діалектів навіть «нерусинського» ареалу, то картина постає зовсім інша. Не оминула – свідомо чи несвідомо – цієї пастки і Анна Плішкова. Так, серед слів, що ілюструють лексичні явища «русинського язика», широко представлена українська діалектна лексика, поширена не лише в лемківських та закарпатських говірках, а й діалектах «нерусинського» ареалу – бойківському, гуцульському, надністрянському, подільському та навіть на українському Поліссі. Наприклад: *кешеня* (с. 10), *вискати* (с. 15), *радовати ся* (с. 15), *кумове*, *нанашко*, *нанашка* (с. 16), *ховзанка* (23), *хлоп* (с. 23), *хворота* (с. 24), *гьрмить* (26), *червеньый* (27), *куртый* (27), *кылавый* (с. 28), *вечур*, *вітор* (с. 29), *перстїнь* (с. 30), *олїнь* (с. 31), *капура* (с. 32), *желїзо*, *хоць* (33), *хьжса* (с. 35), *конар* (с. 36), *повересло* (с. 37), *малєвати* (с. 38), *воркотїти* (с. 39), *розбабрати*, *отворити* (с. 41), *заваджати*, *перебївшовати* (с. 43), *мнягкий* (с. 62), *памнять* (с. 66), *чуджїй* (с. 63), *кырвавый* (с. 67) та багато ін. Прикметно, що у структурі багатьох наведених вище слів системно представлена ціла низка власне українських рефлексів *h*, етимологічних *[o]*, *[e]* в *[i]* у новозакритих складах, зміни *[e]*, *[u]* в ненаголошеній позиції, звукосполук **gv*, **kv*, **dj*, **tj*, давніх *[rʲ]*, *[lʲ]*, *[rʲ]*, *[lʲ]*, звукосполук «губний+й», зміни *[л]*, в кінці складу, появи протетичних приголосних тощо.

Серйозні запитання викликають спроби А. Плішкової описати «русинську лексіку з погляду походжїня»: авторка, провівши незрозумілі та випадкові аналогії з результатами лексикологічних досліджень словацьких, чеських та українських мовознавців, несподівано безапеляційно заявляє: «Є веце як правдоподобне, же про лексичне зложїня русинського тексту умелецької літератури буде коло половини слов з цілословацьким корїнем, коло 30 процент буде еднаких з восточнословацькими діалектами а остатні слова суть перевзятї із словацького язика, а то включно інтернаціоналізмів. В небелетрістичнім текстї кількость інтернаціоналізмів і чужїх слов іщі наростать» (с. 71). Дивно, але з такого твердження А. Плішкової виходить, що в русинській лексїці годї дошукуватися навіть мінімальних слїдів впливів чи бодай паралелей з українською мовою, з якою, як не крути, «русинська» мусила-таки безпосередньо контактувати упродовж цілих столїть. У таких твердженнях ми вбачаємо свїдчення не результатів об'єктивного наукового аналізу, а спробу суб'єктивної, технологїчно регламентованої подачі бачення генези лексїки русинської мови. Навїть не згадавши і словом про побутування у сумїжному з «русинським» ареалом українських говїрок та не припустивши ймовїрність українсько-«русинських» впливів у сферї лексїки, А. Плішкова тим самим дотримується чїтко спланованої технологїї доведення самостїйності «русинського язика».

На тлі табування навіть згадок про українську мову Плішкова подає перелїк «чїсто» русинських слов – *билник*, *билїнь*, *волосні*, *колосновати*, *колїшнята*, *нанашко*, *плїча*, *курчак*, *пїшник*, *пърть*, *стрычний брат*, *тютчаный брат*, *ярмарь*, *дїл*, *дыля*, *полонина*, *рїнь/рїни*, *лазиво*, *талабішка*, *пивнїця*, *порткы*, *повала*, *пуджало*, *валєк*, *чей/ачей*, *пїд* і т.д.» (с. 71). Подача власне русинських слів – це своєрїдний момент істини, покликаний легїтимїзувати тезу про самостїйність «русинської» мови, адже авторка спеціально наголошує, що такі «чїсті» слова мають усі мови та вони додають тим мовам самобутнього характеру. Однак ближчий аналіз показує, що по сутї усі «чїсто русинськы» 26 слів та складених найменувань широко вживаються як в українській літературній мові, так і в українських діалектах, причому не лише закарпатських. Так, наприклад, іменник *нанашко* вживається в гуцульських (Піпаш – Галас, 2005, с. 111), бойківських (Онишкевич, 1984, Ч. 2, с. 471), надністрянських

(Шило, 2008, с. 183), буковинських (Словник буковинських говірок, 2005, с. 316) говорах. Фіксує його і Б. Грінченко з покликанням на тексти подолянина А. Свидницького (Грінченко, 1908, с. 505), Іван Франко також 5 разів вживає це слово у поетичних творах (Лексика поетичних творів І. Франка, 1990, с. 134). Такий же широкий ареал поширення в українській мові мають іменник *нід*, його двічі вжив у своїх літературних текстах В. Стефаник (Ковалик – Ощипко, 1972, с. 61), а взагалі ареал поширення цієї лексеми подає «Атлас української мови» (Атлас української мови, Т. II, 1988, с. 229). «Чісто русинський» іменник *діл* фіксують у гуцульських та бойківських говорах (Піпаш – Галас, 2005, с. 49; Онишкевич, Ч. I., с. 220); його аж 58 разів вживав Іван Франко в поетичних творах як апелятив і двічі як топонім (Лексика поетичних творів Івана Франка, 1990, с. 172). Іменник *повала* відомий не лише в «русинській мові», а й в наддністрянських говорах (Шило, 2008, с. 209), зафіксовано два слововжитки цієї лексеми у поетичних текстах І. Франка. «Чісто русинську» лексему *валёк* ще в середині XIX ст. на Наддніпрянщині зафіксував П. Білецький-Носенко як *валіокъ* (Білецький-Носенко, 1966, с. 68), а також Б. Грінченко - *вальок* (Грінченко, 1907, с. 124 - 125). Далеко за межами русинського ареалу поширена лексема *пуджало*, яку фіксують у бойківських говірках (*пуджало*) (Онишкевич, Ч. 2, 1988, с. 160), а в поетичних текстах І. Франка, а також у гуцульських та закарпатських говірках вживаються її фонетичні варіанти - *пуж'ило* (Піпаш – Галас, 2005, с. 159), *пужало* (Сабадош, 2008, с. 308). Б. Грінченко, а також «Словник бойківських говірок» фіксують форми *ачей*, *чей* (Оношкевич, 1988, с. 414); часто – аж 74 разів - полюбляв вживати в поетичних текстах форму *чей* (Лексика поетичних творів Івана Франка, 1990, с. 254) І. Франко. Цілу низку паралелей в українських говорах – від Наддніпрянщини до Закарпаття – має «чісто» русинські лексеми *пивниця* та *порткы*: пор.: *пивниця'и*, *півниця* (Онишкевич, Ч. 2, 1988, с. 65), *півниця* (Білецький-Носенко, 1966, с. 278); *портка* –(и) (Онишкевич, Ч. 2., 1988, с. 118), *порткі* (Шило, 2008, с. 214), *порты* (Білецький-Носенко, 1966, с. 293) та ін. Не лише в «русинській» мові, а й в гуцульських говірках відоме слова *пішник* (Піпаш – Галас, 2005, с. 141), *дыля* (Грінченко, Т. 1., 1907, с. 385).

«Чісто русинськы» слова А. Плішкової вживаються не лише в українських говорах, а й в літературній мові. Так, наприклад, як провокацію або невігластво треба кваліфікувати зарахування до «чісто» русинської лексики номена *полонина*, який, як відомо, є нормативним в українській літературній мові, що засвідчує «Словник української мови» в 11 томах (Словник української мови, Т. 9, с. 94). Цей словник фіксує також похідні утворення - *полонинка*, *полонинський*. Нормативною погляду сучасної української літературної мови є також і лексема *рінь* (Словник української мови, Т. 8, с. 575), про її українську питомість свідчать похідні нормативні утворення *рінистий*, *ріння*, *рінявий*. Авторка ніяк не пояснює, чому лише у «русинській» та українській мовах вживаються такі знакові безеквівалентні лексеми та складені найменування на позначення релігійних свят (*Святий вечір*, *Великдень*) або ж, наприклад, одиниць міри та ваги - *гон*, *десятина*, *коблин/кобель*, *жменя*, *корець*, *палець*, *лікоть*, *міля*, *око*, *пасмо*, *фунт* (с. 81).

Ціла низка «чісто русинських» слів у своїй структурі містить результати системних українських звукових змін, що переконливо засвідчує їх українськість. Так, наприклад, «русинському» *пыртъ* відповідає гуцульське *перть* (Піпаш – Галас, 2005, с. 136), адже в гуцульським говорах притаманне «ширша, дещо обнижена артикуляція [u] в напрямку до [e], внаслідок чого ця фонема навіть під наголосом звучить, як [e]», (Бевзенко, 1980, с. 222) тому-то *пы/иртъ* – *перть* є лише фонетичними варіантами однієї лексеми, що легко тлумачаться на підставі законів української мови. Ще показовішою є різниця між «русинським» *билінь* та українським *билень* (Словник української мови, Т. 1, 1970, с. 165), адже саме «чісто русинське» *билінь* є більш

українським, ніж зафіксоване «Словником української мови» *билень*, оскільки містить результат власне української звукової зміни – перехід етимологічного звука [e] в новозакритому складі в [i], тоді як в більшості інших говорів української мови етимологічний [e] зберігся під впливом аналогії до форм непрямих відмінків (Атлас української мови, Т. 1, с. 146).

Показово, що ще у 2007 році відома прямишівська україністка Зузана Ганудель у статті «Кодифікований «русинський язык» на лінгвістичних картах атласів українських говорів Східної Словаччини Василя Латти та Зузани Ганудель» ретельно проаналізувала доказову базу існування окремішньої «русинської» мови та вказала на конкретні прорахунки А. Плішкової, зокрема неврахування даних лінгвогеографії при ідентифікації «русинської» лексики: ізоглоси власне «русинських» лексем пролягають далеко на схід від так званого «русинського» ареалу, що засвідчують численні лінгвістичні атласи – українські та зарубіжні (Ганудель, 2007, с. 443 - 453). Однак А. Плішкова зігнорувала цілком слушні зауваження З. Ганудель і в підручнику «Лексикологія і словотворіння русинського языка» фактично дослівно повторює цілу низку положень зі своєї статті «Некоторые черты русинских говоров Восточной Словакии» (2005), які були піддані нищівній та цілком справедливій критиці. Такою поведінкою, що не має нічого спільного з наукою етикою, А. Плішкова зайвий раз демонструє технологічне призначення свого підручника «русинського языка», покликаного наперекір мовним фактам поширювати пропаганду про відрубність «русинської» мови.

Усупереч намаганням увиразнити інакшість «русинської» лексики при аналізі певних лексичних явищ, спостерігається цілковита симетрія, наприклад, між усіма поданими А. Плішковою омонімами «русинської» мови та їх відповідниками з українських діалектів. Напр: *бабка* (демінутив од називника *баба*) – *бабка* (предмет н клепаня косы) – *бабка* – (ростлина); такт (методична музична одиниця) – такт (справованя ся жаданым способом); *блок* (на писаня) – *блок* (згрупуваня еднаких предметів); *травити* (травити ядом, стравов) – *травити* (минути грошы) – *травити* (біологічний процес); *лавка* (на сиджіня) – *лавка* (через воду); *топити* (нагрівати містность) – *топити* (дакого у воді) (с. 47).

Справді специфічну групу «русинської» лексики складають запозичення. Їх питома вага сягає 10% – серед слів-ілюстрацій. Абсолютна більшість запозичень – словакізми: *сліне черево*, *киселина сірова*, *скок до вышкы* (с. 24), *надавка* (с. 25) *златый* (с. 30), *знамка*, *урода*, *жаровка* (с. 31), *отрас*, *чінка* (с. 34,) *вкročити* (с. 36), *фуявіця* (с. 39), *стовка* (с. 41), *представа*, *унесіня*, *летець*, *водіч*, *летадло* (с. 43), *владця* (с. 45), *умелы гноїва* (с. 73), *неістый*, *шунка* (с. 78), *леднічка*, *мразнічка*, *высавач*, *прачка* (с. 84) тощо), 0, 6% - старослов'янізми (*условія* (с. 32), *часть* (с. 28), *возроджіня* (с. 37), *множество*, *глас*, *чадо*, *воістину*, *глаголати*, *брань*, *уста* (с. 78) та ін.

Авторку першого «высокошкольського учебника» «русинської» мови не турбує висока питома вага запозичень зі словацької мови, значна частина яких є дублетами традиційних народнорозмовний найменувань, навпаки, вона вважає асимілятивні впливи у сфері лексики русинської мови позитивним явищем: «Велике множество слов сучасного словацького літературного языка вошло до каждоденной комунікації Русинів Словакії і сталося інтегралнов частёв русинських діалектів» (с. 73). Не випадково, мабуть, і сама А. Плішкова не раз без найменшої потреби вживає словацькі дублети до традиційних народнорозмовних лексем, певно, у такий спосіб дужче відчувити «русинську» мову від української. Пор.: «такый, што мать велику вагу або гмотность» (с. 33), *головный* – *главный*, *фуявіця* - *сніговіця* (с. 39), *чорт* – *дябол* (с. 40) *спокийный* – *бесстратостный*, *тихий* – *неналегавый*, *великий* – *обровський* (с. 42), *рїшіня* – *узнесіня* (с. 43) та ін.

Складається враження, що ліберальне ставлення А. Плішкової до активного вживання словакізмів як нормативних «русинських» лексем – це дієвий технологічний прийом, що забезпечує інакшість «русинського языка» у порівнянні з українською мовою, про що авторка сама заявила: «Лексіка є свідком тісного, природного і довгорічного сполучення Русинів Словакії із словацьким політичним, соціальним, культурним і сполученьським животом. Абсенція української лексіки в засобі слов Русинів свідчить о неекзистенції прямого і довгодобого контакту із сполученьським животом на Україні» (с. 74).

Щоправда, такі категоричні заяви доц. А. Плішкової цілком спростовує аналіз ареалу поширення лексики, представленій у її підручнику, що поширюється не лише на південно-західне, а й південно-східне та північне наріччя української мови. Та, зрештою, і сама авторка мимоволі спростовує твердження про відсутність «прямого і довгодобого контакту із сполученьським животом на Україні», коли у розділі «З історії русинської лексикографії» вона несподівано «русинізує» глоси визначних пам'яток української мови – Ізборника Святослава 1073 року, Пересопницького Євангелія, а також про вершинні здобутки української лексикографії – словники Лаврентія Зизанія та Памви Беринди, хоча жоден з них ніяк не пов'язаний з так званим ареалом поширення «русинської» мови.

Таким чином, аналіз першого «высокошкольського учебника русинського языка» дає всі підстави твердити, що приблизно 90 % лексики української та «русинської» мов – спільні. Ця важлива риса «русинської» лексики ніяк не відображена у підручнику, а її замовчування засвідчує або наукову некомпетентність, або політичну заангажованість доц. Анни Плішкової, що як в одному, так й іншому випадку є неприпустимо для підручника, призначеного для сучасних студентів європейського університету.

Література:

- Атлас української мови. Том 1 - 3. Київ: Наукова думка 1984 - 2001.
БЕВЗЕНКО, Степан: Українська діалектологія, Київ: Вища школа 1980.
БІЛЕЦЬКИЙ-НОСЕНКО, Павло: Словник української мови. Київ: Наукова думка 1966.
ГАНУДЕЛЬ, Зузана: Кодифікований «русинський язык» на лінгвістичних картах атласів українських говорів Східної Словаччини Василя Латги та Зузани Ганудель. In.: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Том 24. Свидник: Словацький національний музей Музей української культури у Свиднику 2007. с. 443 - 453.
ГРІНЧЕНКО, Борис: Словарь української мови. Том 1 - 4. Київ: Київська минувшина 1907 - 1909.
КОВАЛИК, Іван – ОЩИПКО, Ірина: Художнє слово Василя Стефаника. Львів: Вид-во Львів. ун-ту 1972.
Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку лексики. Львів: Вид-во Львів. ун-ту 1990.
ОНИШКЕВИЧ, Михайло: Словник бойківських говірок. Ч. 1 - 2. Київ: Наукова думка 1984.
ППАШ, Юрій – ГАЛАС, Борис: Матеріали до словника гуцульських говірок. Ужгород: Ужгородський національний університет 2005.
САБАДОШ, Іван: Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра 2008.
Словник буковинських говірок. Чернівці: Рута 2005.
Словник української мови: В 11. Томах. Київ: Наукова думка 1970-1980.
ШИЛО, Гаврило: Наддністрянський регіональний словник. Львів – Нью-Йорк: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 2008.